

National Library
And Archives Of
The I. R. Of Iran

International journal of Iranian- Islamic Studies

Print ISSN 2322-2891

Online ISSN 2717-2961.

Vol11.No4. Winter 2022.PP. 1-27.

Approach considerations in the translations of Omar Khayyam's Rubaiyat into Japanese

Ayat Hosseini¹

¹. PhD Assistant Professor, Department of Japanese Language and Literature University of Tehran, Iran: Email:

ayathosseini@ut.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received:6 Sept 2021

in revised Received

form:11Nove 2021

Accepted:6Dece2021

Published online: 5

Janu 2022

Keyword

Omar Khayyam,
Rubaiyat,
Japanese, Persian,
verse poetry
translation.

The Rubaiyat of Omar Khayyam has been translated into Japanese by several translators, some of whom have translated it indirectly based on the English translations (mainly by Edward Fitzgerald), and some have translated it directly from Persian. The present study briefly introduces 29 translators of Rubaiyat into Japanese and their translations. The results of the investigations revealed that various approaches to poetry translation can be found among Japanese translations of Rubaiyat. Some translators use archaism to create a feeling of antiquity, while others use contemporary language. Some translations apply formal or poetic expressions, while others have informal spoken language. Some translators have translated Rubaiyat in the forms of verse and some in the form of prose. Among the former group, some have used forms close to traditional Japanese poetry such as *tanka*, and some have tried modern forms like *shintaiishi*. Some Japanese translators have even tried to create a form similar to the original form of Rubaiyat in Persian. The present study examines all these approaches using related examples and tries to classify them.

Cite this article Hosseini Ayat: (2022) Approach considerations in the translations of Omar Khayyam's Rubaiyat into Japanese. *Journal of Iranian and Islamic, studies*. vol 11. No4. Pages -1-27.

DOI: 10.30484/JII.2021.2936.1052

© The Author(s). Ayat Hosseini

Publisher: National Library and Archives of the I. R. of Iran

DOI: 10.30484/JII.2021.2936.1052

ملاحظات رهیافتی در ترجمه‌های رباعیات خیام به زبان ژاپنی سید آیت حسینی^۱

۱. استادیار زبان و ادبیات ژاپنی، دانشکده زبانها و ادبیات خارجی دانشگاه، تهران، ایران rayathosseini@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	ژاپن در زمره کشورهای است که استقبالی کم‌نظیر از ترجمه رباعیات حکیم عمر خیام نیشابوری کرده است. رباعی‌های خیام تا کنون بارها توسط مترجمان مختلف به زبان ژاپنی برگردانده شده است. برخی از این ترجمه‌ها به شکل غیرمستقیم و از روی ترجمه انگلیسی رباعیات صورت گرفته است و برخی دیگر به شکل مستقیم و بی‌واسطه از زبان فارسی به زبان ژاپنی برگردان شده‌اند. از آنجا که بسیاری از مترجمان رباعیات در ژاپن، نویسندگان، شاعران و یا پژوهشگران برجسته و شناخته‌شده‌ای بوده‌اند، بسیاری از خوانندگان کتاب در ژاپن با خیام و رباعیات آشنا شده‌اند این مقاله با رویکرد توصیفی تلاش کرده است تا تعداد ۲۹ مترجم ژاپنی را که به ترجمه رباعی‌های خیام مبادرت کرده‌اند را معرفی و آثار و رویکردهای آنها را تحلیل نماید. براین اساس نخست مترجمانی که رباعیات خیام را از روی ترجمه انگلیسی به ژاپنی برگردانده‌اند معرفی خواهند شد. منبع غالب این دسته مترجمان، ترجمه‌های ادوارد فیتزجرالد بوده است. سپس، مترجمانی که رباعیات را از روی متن اصلی فارسی به ژاپنی ترجمه کرده‌اند معرفی خواهند شد. تأمل در ترجمه‌های پرتعداد و متنوع رباعیات به زبان ژاپنی نشان می‌دهد که مترجمان ژاپنی روش‌ها و رویکردهای مختلفی از ترجمه شعر را در برگردان این اشعار به کار گرفته‌اند. برخی تمایل به کهن‌گرایی و استفاده از واژه‌ها و تعبیرات قدیمی دارند و برخی زبان امروزی ژاپنی را به کار برده‌اند. برخی زبانی شاعرانه و ادیبانه دارند و برخی دیگر از زبان گفتاری استفاده کرده‌اند. برخی رباعیات را به نثر ترجمه کرده‌اند و برخی دیگر کوشیده‌اند با استفاده از امکانات زبان ژاپنی رباعیات را به نظم ترجمه کنند. در میان مترجمانی که رباعیات را به صورت موزون ترجمه کرده‌اند، برخی، اوزانی مشابه با قالب‌های شعر کلاسیک ژاپنی نظیر تان‌کا را انتخاب کرده‌اند و برخی دیگر اوزان قالب‌های شعری جدیدتر مانند شین‌تای‌شی (شعر نوی دوره می‌جی) را در ترجمه به کار برده‌اند. برخی دیگر از مترجمان تلاش کرده‌اند با رعایت تعداد هجاها و استفاده از قافیه، به فرمی تقریباً مشابه با رباعیات فارسی دست یابند. این تنوع رویکردی برمیتابد تا در مقاله‌ای موجز رویکردهای مترجمان رباعیات به ژاپنی مورد بررسی دقیق قرار گیرند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۱۵ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۸/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۱۵ تاریخ نشر آنلاین: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵	
واژه‌های کلیدی: حکیم عمر خیام، رباعیات، ژاپن، زبان ژاپنی، ترجمه شعر، مترجمان ژاپنی	

استاد: حسینی، سید آیت (۱۴۰۰). ملاحظات رهیافتی در ترجمه‌های رباعیات خیام به زبان ژاپنی هجری قمری، *مجله مطالعات ایرانی-اسلامی*، دوره ۱۱، ش ۴، صص ۱-۲۷.

DOI: 10.30484/JII.2021.2936.1052.

© نویسندگان. سید آیت حسینی

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

مقدمه:

ژاپن از کشورهایی است که استقبال کم‌نظیری از رباعیات حکیم عمر خیام نیشابوری کرده‌اند. رباعی‌های خیام تا کنون بارها و به دست مترجمان مختلف به زبان ژاپنی برگردانده شده‌اند. برخی از این ترجمه‌ها به شکل غیرمستقیم و از روی ترجمه انگلیسی رباعیات انجام شده و برخی دیگر به شکل مستقیم و بی‌واسطه از زبان فارسی به زبان ژاپنی ترجمه شده‌اند. بسیاری از مترجمان رباعیات در ژاپن، نویسندگان، شاعران و یا پژوهشگران برجسته و شناخته‌شده‌ای بوده‌اند و همین امر موجب آشنایی نسبی بخش بزرگی از خوانندگان کتاب در ژاپن با خیام و رباعیات او شده است.

پیش‌تر دکتر هاشم رجب‌زاده در مقاله «خیام‌شناسی در ژاپن» در مجله کلک به معرفی مختصر ۱۳ مترجم خیام در ژاپن و آثار آن‌ها پرداخته است (رجب‌زاده، ۱۳۷۳). در سال‌های اخیر نیز دکتر هیده‌آکی سوگی^۱ استاد مطالعات فرهنگی و ادبیات تطبیقی دانشگاه توکیو^۲، در سه مقاله جداگانه، ترجمه‌های رباعیات خیام در ژاپن را در سه دوران تاریخی می‌جی^۳، تای شو^۴ و شووا^۵ بررسی کرده است (سوگی‌تا، ۲۰۱۶؛ ۲۰۱۷؛ ۲۰۱۹) که البته مقاله سوم که به دوران شووا اختصاص دارد فقط ترجمه‌های رباعیات خیام را تا اواسط قرن بیستم در برمی‌گیرد. در این سه مقاله، در مجموع، ۱۶ مترجم خیام در ژاپن به همراه آثارشان معرفی شده‌اند.

در نوشتار پیش رو ۲۹ مترجم ژاپنی که دست به ترجمه رباعی‌های خیام زده‌اند در دو بخش معرفی خواهند شد. نخست مترجمانی که رباعیات خیام را از روی ترجمه انگلیسی به ژاپنی برگردانده‌اند معرفی خواهند شد که منبع غالب این مترجمان ترجمه‌های ادوارد فیتزجرالد^۶ بوده است. سپس، مترجمانی که رباعیات را از روی متن اصلی فارسی به ژاپنی ترجمه کرده‌اند معرفی خواهند شد. تعداد اندکی از این مترجمان ترجمه‌های خود از رباعیات را فقط در مجلات ادبی به چاپ رسانده‌اند و اغلب آنان آثار خود را در قالب کتاب منتشر کرده‌اند. برای

۱. 杉田英明 (Sugita Hideaki) (۱۹۵۶-)

۲. 東京大学 (Tōkyō daigaku)

۳. 明治時代 (Meiji jidai) (۱۸۶۸-۱۹۱۲)

۴. 大正時代 (Taishō jidai) (۱۹۱۲-۱۹۲۶)

۵. 昭和時代 (Shōwa jidai) (۱۹۲۶-۱۹۸۹)

۶. Edward FitzGerald (۱۸۰۹-۱۸۸۳)

مشاهده فهرست این کتاب‌ها به کتاب‌شناسی ترجمه‌های ژاپنی رباعیات خیام در پایان این نوشتار مراجعه کنید. برخی از مترجمان نیز در دوره‌های مختلف بیش از یک اثر چاپ شده از رباعیات خیام دارند و در هر اثر به ترجمه تعدادی از رباعی‌ها پرداخته‌اند. درباره دلایل استقبال گسترده ژاپنی‌ها از رباعیات خیام و علاقه بی‌مانند آنان به این اشعار می‌توان به چند نکته اشاره کرد. نخستین عامل جلب توجه ژاپنی‌ها به خیام بی‌گمان ترجمه‌های استادانه فیتزجرالد است. درباره ضعف ترجمه‌های فیتزجرالد از منظر وفاداری به اصل بسیار گفته شده، اما نمی‌توان منکر شد که زیبایی و رسایی این ترجمه‌ها آن‌ها را در زمره شاهکارهای ادبی زبان انگلیسی در نیمه دوم قرن نوزدهم قرار داده است. همین مسأله موجب شد تا علاقمندان به ادبیات انگلیسی در ژاپن شیفته این اشعار شوند و بسیاری از آنان بکوشند تا با ترجمه این اشعار، زیبایی و ظرافت ترجمه انگلیسی فیتزجرالد را در زبان ژاپنی بازتولید کنند.

دلیل دیگر جذب مخاطبان ژاپنی به اشعار خیام، نگاه او به انسان، زندگی و جهان است. توجه به ناپایایی و بی‌اعتباری جهان و غنیمت شمردن دم که در بسیاری از رباعی‌های خیام موضوع اصلی است، در ادبیات و تفکر ژاپنی نیز ریشه دیرینی دارد. بسیاری توجه به ناپایایی جهان در فرهنگ و ادبیات ژاپن را به مفهوم «موجو»^۱ در دین بودا نسبت می‌دهند. موجو یکی از آموزه‌های بنیادین دین بودا موسوم به «سه نشان هستی»^۲ است و معنای آن این است که هر موجودی در جهان ماهیتی ناپایا، در حال تغییر و مشمول زوال دارد و هیچ چیزی واجد ماهیت ثابت یا روح لایتغیر نیست.

از دیدگاه بوداییان، توجه کردن به ناپایداری دنیا چشم‌اندازی وسیع‌تر در مقابل دیدگان فرد قرار می‌دهد. اعتقاد به موجو از سوی شخص را به دست شستن از مادیات و زخارف دنیوی و میل به سادگی رهنمون می‌سازد، و از سوی دیگر، به او حسی از تنهایی، اندوه و دل‌تنگی القا می‌کند. فضیلت اخلاقی در دین بودا، نه انکار این ناپایداری و فرار از آن، که درک و پذیرفتن آن و زندگی کردن با آگاهی و توجه به آن است. بوداییان تأثیری را که اندیشه مرگ بر انسان می‌گذارد بهترین سرچشمه خرد می‌دانند (حسینی، ۱۳۹۷: ۶۲).

البته حسینی (۱۳۹۷: ۷۴-۷۱) نمونه‌هایی از توجه به ناپایایی و بی‌اعتباری دنیا را در اشعار کلاسیک ژاپنی پیش از گسترش دین بودا در این کشور ذکر می‌کند و ریشه‌های این تفکر را در اقلیم و جغرافیای ژاپن می‌جوید. در هر صورت، جهان‌بینی خیام برای ژاپنی‌ها غریبه نیست و همین مسأله می‌تواند یکی از عوامل برقراری ارتباط بین مردم ژاپن و رباعیات خیام باشد.

۱. 無常 (mujō)

۲. 三法印 (sanbōin)

کوتاهی، سادگی و ایجاز قالب رباعی نیز می‌تواند یکی دیگر از دلایل جذابیت آن برای مردم ژاپن باشد. قالب‌های اصلی شعر کلاسیک ژاپن همه کوتاه هستند. مثلاً تان کا ۳۱ هجا وهایکو تنها ۱۷ هجا دارد. بنابراین، در میان اشعار زبان‌های دیگر، قالب رباعی به دلیل کوتاهی و داشتن رویکرد مینی‌مالیستی به آن چه ژاپنی‌زبان‌ها از «شعر کلاسیک» در ذهن دارند نزدیک‌تر است.

می‌توان گفت که دلایل بالا در مجموع موجب جذابیت رباعیات خیام برای ژاپنی‌ها شده است. در بخش بعد، به معرفی ترجمه‌های رباعیات خیام در ژاپن و مترجمان آن خواهیم پرداخت. با تأمل در ترجمه‌های پرتعداد و متنوع رباعیات به زبان ژاپنی، می‌توانیم تقریباً تمام رویکردهای موجود و مرسوم در ترجمه شعر را در میان آن‌ها مشاهده کنیم. در بخش آخر این نوشتار نیز با برخی از این رویکردها آشنا خواهیم شد.

ترجمه‌های رباعیات خیام به زبان ژاپنی

در این بخش نخست به معرفی اولین اشاراتی که به نام خیام و رباعیات او در منابع ژاپنی شده است خواهیم پرداخت و پس از آن، به ترتیب رباعیات ترجمه شده از زبان انگلیسی و آثار ترجمه شده از زبان فارسی را معرفی خواهیم کرد.

نخستین اشارات به رباعیات خیام در ژاپن

رجب‌زاده (۱۳۷۳) به این نکته اشاره کرده است که نقطه تاریخی آغاز آشنایی ژاپنی‌ها با خیام سخنرانی لافکادیو هرن^۱ در دانشگاه سلطنتی توکیو^۲ است، اما پژوهش سوگی تا (۲۰۱۶) نشان می‌دهد که نام خیام و رباعیات او پیش از سخنرانی هرن دست‌کم در چند منبع در ژاپن ذکر شده بود. یکی از نخستین منابعی که نام عمر خیام را در ژاپن دوره می‌جی ذکر کرده است ترجمه ژاپنی کتاب «لذات حیات»^۳ نوشته سر جان لاباک^۴ دانشمند و سیاستمدار بریتانیایی است. لاباک در فصل چهارم این اثر، در معرفی کتاب‌های مهم خاورمیانه در کنار قرآن، شاهنامه فردوسی و افسانه هزار و یک شب، به نام حکیم عمر خیام نیز اشاره می‌کند. این کتاب را نخستین بار تاموتسو شیوئه^۵ به ژاپنی برگرداند و در ماه اوت سال ۱۸۹۳ منتشر کرد، اما پس از آن، تا دوره تایی شو بارها به زبان ژاپنی ترجمه شد و حتی به‌عنوان کتاب

۱. Patrick Lafcadio Hearn (۱۸۵۰-۱۹۰۴)

۲. 東京帝國大學 (Tōkyō teikoku daigaku)

۳. Pleasures of Life

۴. Sir John Lubbock, Lord Avebury (۱۸۳۴-۱۹۱۳)

۵. 渋江保 (Shibue Tamotsu) (۱۸۵۷-۱۹۳۰)

کمک‌درسی در مدارس ژاپن نیز به کار گرفته شد و بدین ترتیب توانست نقشی در آشنایی ژاپنی‌ها با نام خیام ایفا کند.

سه سال بعد یعنی در ماه فوریه سال ۱۸۹۶ ماساهارو آنه‌ساک‌ی^۱ در مقاله‌ای با عنوان «ادبیات فارسی جدید»^۲ نام خیام را ذکر کرد. این اثر در حقیقت ترجمه‌ای بود از مقاله «تاریخ ادبیات فارسی در قرن نوزدهم» نوشته الکساندر فن کگل^۳ ایران‌شناس مجارستانی. کگل در این مقاله میرزا حبیب‌الله قاننی شاعر دوره قاجار را با عمر خیام مقایسه کرده است. اوچی‌دا روآن^۴ نیز در ژانویه سال ۱۹۰۳ در رساله‌ای^۵ به ترجمه‌های ادوارد فیتزجرالد از رباعیات خیام اشاره‌ای می‌کند. اما این نویسندگان هیچ‌کدام به معرفی زندگی و افکار خیام و شرح اشعار او نمی‌پردازند.

لافکادیو هرن نویسنده، محقق و مترجم آمریکایی نخستین کسی است که خیام و رباعیات‌اش را به شکل نسبتاً مفصلاً در ژاپن معرفی کرده است. او که از مادری یونانی و پدری ایرلندی در یونان متولد شده بود در سال ۱۸۹۰ در کسوت خبرنگار به ژاپن سفر کرد، اما تا آخر عمر خود در این کشور ماندگار شد. هرن با بانویی ژاپنی ازدواج کرد و نام خود را نیز به یاکومو کوئیزومی^۶ تغییر داد. هرن در آن دوران نقشی بی‌بدیل در آشنایی فرهنگی غربی‌ها و ژاپنی‌ها با یکدیگر ایفا نمود. از یک سو افسانه‌ها و داستان‌های عامیانه ژاپنی را به جامعه انگلیسی زبان معرفی کرد و از سوی دیگر ژاپنی‌ها را با ادبیات انگلیسی آشنا ساخت. او به مدت حدود هشت سال یعنی از سال ۱۸۹۶ تا ۱۹۰۳ به تدریس ادبیات انگلیسی در دانشگاه سلطنتی توکیو پرداخت.

در این هشت سال، هرن دو خطابه با موضوع «ادوارد فیتزجرالد و رباعیات حکیم عمر خیام» در دانشگاه سلطنتی توکیو ایراد کرد که محتوای دو سخنرانی با یکدیگر متفاوت بوده است. بعدها شاگردان هرن یادداشت‌های خود را از خطابه‌های او در قالب کتابی با عنوان «تفسیرهای ادبیات»^۷ گردآوری کردند که سیزده سال پس از درگذشت هرن در سال ۱۹۱۷ منتشر شد. درباره محتوای خطابه اول اطلاعاتی در دست نیست، اما در جلد نخست کتاب «تفسیرهای ادبیات»، محتوای خطابه دوم هرن درباره خیام درج شده است. متأسفانه تاریخ

۱. 姉崎正治 (Anesaki Masaharu) (۱۸۷۳-۱۹۴۹)

۲. 「最近の波斯文學」 (saikin-no perushia bungaku)

۳. Alexander (Sándor) von Kégl (۱۸۶۲-۱۹۲۰)

۴. 内田魯庵 (Uchida Roan) (۱۸۶۸-۱۹۲۹)

۵. 「樓上雜話」 (rōjō zatsuwa)

۶. 小泉八雲 (Koizumi Yakumo)

۷. Interpretations of Literature

ایراد هیچ‌یک از خطابه‌ها روشن نیست، اما سوگی تا (۲۰۱۶) معتقد است خطابه دوم احتمالاً در سال ۱۹۰۲ ایراد شده است.

در این خطابه هرن ابتدا درباره زندگی و افکار فیتزجرالد و خیام توضیح می‌دهد، سپس ۳۳ رباعی از ۱۰۱ رباعی چاپ چهارم کتاب فیتزجرالد را نقل می‌کند و درباره برخی از آن‌ها شرح و توضیح می‌دهد. به‌ویژه درباره برخی کلیدواژه‌های رباعیات نظیر فراش، ساقی، فانوس، رباط، لعبتک، چوگان و ... شرح نسبتاً مفصلاً می‌دهد. بعدها، تحت تأثیر این خطابه‌ها، دو تن از شاگردان هرن با نام‌های بین اوئه‌دا^۱ و هاگوسون کوری‌یاگاوا^۲ ترجمه‌های انگلیسی فیتزجرالد از رباعیات خیام را در ژاپن منتشر کردند. اوئه‌دا در سال ۱۸۹۹ همه ۱۰۱ رباعی چاپ چهارم کتاب فیتزجرالد را در مجموعه‌ای از اشعار انگلیسی دوران ویکتوریا^۳ گرد آورد. این مجموعه را باید نخستین رباعیات منتشر شده خیام در ژاپن (البته به زبان انگلیسی) به شمار آوریم. اوئه‌دا همچنین در چند مقاله که در مجلات مختلف به چاپ رساند به رباعیات خیام اشاره کرد و بی آن که ترجمه‌ای از رباعیات به زبان ژاپنی به دست دهد، به تفسیر ترجمه انگلیسی رباعیات پرداخت و شرح استاد خود هرن را بر این رباعیات کامل‌تر ساخت. سال‌ها بعد یعنی در سال ۱۹۲۲ کوری‌یاگاوا شاگرد دیگر هرن نیز ۶۵ رباعی از چاپ چهارم کتاب فیتزجرالد را در مجموعه‌ای^۴ درباره شاعران انگلیسی اواخر قرن نوزدهم گردآوری کرد. ترجمه‌های رباعیات خیام از زبان انگلیسی

تمام افراد یاد شده در بخش پیشین به معرفی و شرح ترجمه‌های انگلیسی فیتزجرالد از رباعیات خیام در ژاپن پرداختند، اما از آنان هیچ ترجمه مکتوب ثبت‌شده‌ای از رباعیات به زبان ژاپنی موجود نیست. قدیمی‌ترین ترجمه موجود از رباعیات خیام به زبان ژاپنی به دست آری‌آکه کان‌بارا^۵ (با نام واقعی‌هایائو^۶ کان‌بارا) شاعر و نویسنده اهل توکیو انجام شده است. کان‌بارا در کتاب بین اوئه‌دا (درباره ادبیات انگلیسی دوره ویکتوریا)، ترجمه فیتزجرالد از رباعیات خیام را خوانده بود و شیفته آن شده بود. کان‌بارا در سال ۱۹۰۷ برای نخستین بار یکی از رباعیات خیام را از روی برگردان انگلیسی فیتزجرالد ترجمه کرد و در شماره ماه

۱. 上田敏 (Ueda Bin) (۱۸۷۴-۱۹۱۶)

۲. 厨川白村 (Kuriyagawa Hakuson) (۱۹۸۰-۱۹۲۳)

۳. 『ヴィクトリア朝の豎琴』 (vikutoriachō-no tategoto)

۴. 『十九世紀後半期英詩選』 (jūkyū seiki kōhanki eishisen)

۵. 蒲原有明 (Kanbara Ariake) (۱۸۷۵-۱۹۵۲)

۶. 隼雄 (Hayao)

مارس مجله «بون شو سه کای»^۱ (دنیای متن) منتشر ساخت. این اثر برگردان رباعی خیام با مطلع «گر دست دهد ز مغز گندم نانی...» بود. کان باراً ماه بعد در مجله «گی ئن»^۲ (باغ هنر)، همان رباعی را به همراه ترجمه چهار رباعی دیگر منتشر کرد.

در فاصله یک سال پس از ترجمه‌های کان باراً، دو ترجمه کامل از رباعیات خیام به زبان ژاپنی منتشر شد که هر دو از روی ترجمه فیتزجرالد برگردانده شده بود. نخستین آن‌ها ترجمه هیوکو ایشی‌زاوا^۳ اقتصاددان اهل فوکوشیما^۴ در آمریکا بود. ایشی‌زاوا در دوران نُه‌ساله تحصیل‌اش در آمریکا مطالبی را در مجله «انجمن بوداییان آمریکا»^۵ در سانفرانسیسکو به چاپ می‌رساند. او ترجمه رباعیات خیام را از اکتبر ۱۹۰۷ تا سپتامبر ۱۹۰۸ در نُه شماره در ستون ادبی این مجله به چاپ رساند. با این که او به منبع ترجمه خود اشاره‌ای نکرده است، اما تعداد و ترتیب رباعی‌ها گواهی می‌دهند که از چاپ چهارم ترجمه فیتزجرالد استفاده کرده است. ترجمه ایشی‌زاوا از آن‌جا که نخستین مجموعه کامل رباعیات خیام به زبان ژاپنی است دارای اهمیت تاریخی بسیاری است، اما به گفته سوگی تا (۲۰۱۶)، ایشی‌زاوا که تحصیلاتی در ادبیات انگلیسی نداشت، در فهم برخی لغات دشوار ترجمه فیتزجرالد دچار خطا شده است. دومین ترجمه کامل از رباعیات خیام به زبان ژاپنی را شوفو اوسومی^۶ استاد فلسفه دانشگاه اوتانی^۷ انجام داده است. اوسومی این ترجمه‌ها را در فاصله بین ماه فوریه تا آوریل سال ۱۹۰۸ در مجله «شین بوکیو»^۸ (بودیسم نوین) به چاپ رساند و بعدها آن‌ها را در تعدادی از کتاب‌های خود نیز نقل کرد. ویژگی ترجمه‌های ایشی‌زاوا و اوسومی آن است که هر دو از اصطلاحات بودایی بسیاری در کار خود استفاده کرده‌اند.

سومین ترجمه کامل از رباعیات خیام به زبان ژاپنی نیز در کشور آمریکا منتشر شد. مترجم این اثر هیکوزو کاکای^۹ بود که آن را در ماه سپتامبر سال ۱۹۱۰ با هزینه شخصی در شهر بوستون منتشر کرد. او عنوان این کتاب را «ترانه‌های چهاربندی عمر خیام، یک‌صد شعر»^{۱۰} گذاشت. کاکای‌سه نیز مانند ایشی‌زاوا و اوسومی از چاپ چهارم کتاب فیتزجرالد برای ترجمه استفاده کرد، اما برخلاف آن دو، به این نسخه وفادار نماند و با حذف برخی از رباعیات این

۱. 『文章世界』 (bunshō sekai)

۲. 『藝苑』 (geien)

۳. 石澤氷湖 (Ishizawa Hyōko) (۱۸۷۰-۱۹۳۸)

۴. 福島 (Fukushima)

۵. 『米國佛教』 (beikoku bukkyō)

۶. 大住嘯風 (Ōsumi Shōfū) (۱۸۸۱-۱۹۲۳)

۷. 大谷大学 (Ōtani daigaku)

۸. 『新佛教』 (shin-bukkyō)

۹. 蠣瀬彦蔵 (Kakise Hikozō) (۱۸۷۴-۱۹۴۴)

۱۰. 『おまあかひいやむ四行歌 百句』 (Omaa kaiyamu yongyōka hyakuku)

نسخه و افزودن رباعیات دیگر از سایر نسخه‌ها، مجموعه‌ای شامل یک‌صد رباعی فراهم آورد. ویژگی جالب ترجمه کاکیسسه آن است که ترجمه رباعیات را به تقلید از برخی اشعار کلاسیک ژاپنی به طور کامل با حروف هجانگار هیراگانا نوشته است.

با آغاز دوره تایشو در ژاپن یعنی از سال ۱۹۱۲ چند ترجمه که گلچینی از برخی رباعیات خیام بودند در ژاپن منتشر شد. نخستین آن‌ها اثر سابورو ماشی‌نو^۲ شاعر و مترجم و خبرنگار روزنامه مای‌نیچی اوساکا^۳ بود. او ترجمه ژاپنی ۲۳ رباعی از چاپ چهارم فیتزجرالد را در ماه نوامبر سال ۱۹۱۲ در مجله «زان‌بوآ»^۴ (بالنگ) به چاپ رساند. ماشی‌نو در پی آن بود که همه رباعیات خیام را به ژاپنی برگرداند، اما اجل مهلت‌اش نداد (سوگی‌نو، ۲۰۱۷).

یک ماه بعد از انتشار ترجمه‌های ماشی‌نو، آی‌یو کوبایاشی^۵ شاعر و مترجمی که به نخستین خالق اپرا در ژاپن مشهور است، کتابی با عنوان «گزیده اشعار مدرن»^۶ منتشر کرد که شامل ترجمه ژاپنی ۹۸ قطعه شعر از شاعران بزرگ آن روزگار جهان بود. در میان این اشعار، پنج رباعی از خیام با موضوع شراب نیز وجود دارد. کوبایاشی این رباعی‌ها را از چاپ‌های سوم و چهارم برگردان فیتزجرالد انتخاب کرده بود.

یک سال پس از انتشار چند رباعی از خیام با ترجمه ماشی‌نو در مجله «زان‌بوآ»، یعنی در ماه مارس سال ۱۹۱۳ پنجاه رباعی دیگر از خیام با ترجمه جون تسوجی^۷ در همان مجله به چاپ رسید. تسوجی را شخصیت محوری جنبش دادائیسیم در هنر معاصر ژاپن می‌دانند. در آخر این رباعی‌ها عبارت «ادامه دارد» درج شده است و این نشان می‌دهد که مترجم قصد ترجمه تعداد بیشتری از رباعیات خیام را داشته است، اما همین شماره مجله «زان‌بوآ» به آخرین شماره این مجله تبدیل شد و با تعطیلی آن، رباعی دیگری با ترجمه تسوجی منتشر نشد.

تا جایی که می‌دانیم، تا آن زمان همه رباعیات منتشر شده در ژاپن از خیام، از روی برگردان فیتزجرالد به ژاپنی ترجمه شده بود. اما در ماه مارس سال ۱۹۱۴ مجموعه‌ای از رباعیات خیام

۱. 平仮名 (hiragana)

۲. 増野三良 (Mashino Saburō) (۱۸۸۹-۱۹۱۶)

۳. 大阪毎日新聞社 (Ōsaka mainichi shinbunsha)

۴. 『朱鑠』 (zanboa)

۵. 小林愛雄 (Kobayashi Aiyū) (۱۸۸۱-۱۹۴۵)

۶. 『近代詞華集』 (kindai shikashū)

۷. 辻潤 (Tsuji Jun) (۱۹۸۴-۱۹۴۴)

در ژاپن منتشر شد که از روی ترجمه انگلیسی جاستین هانتلی مک کارتی^۱ به ژاپنی برگردانده شده بود. مک کارتی نویسنده و سیاستمدار ایرلندی و عضو مجلس عوام بریتانیا بود که پس از مطالعه ترجمه فیتزجرالد از رباعیات خیام شیفته زبان فارسی شد و به یادگیری آن همت گماشت. مک کارتی ۴۶۶ رباعی منسوب به خیام را از روی متن فارسی و با کمک ترجمه‌های انگلیسی و فرانسوی به صورت نثر به انگلیسی برگرداند.

این کتاب را فومی کیچی کاتانو^۲ بسیار وفادارانه به متن انگلیسی به ژاپنی ترجمه کرد. بسیاری از رباعیات کتاب مک کارتی را پژوهشگران امروز از آثار خیام نمی‌دانند. اما تعداد بالایی رباعیات این کتاب باعث جذابیت آن در ژاپن شد. زیرا رباعی‌هایی در آن یافت می‌شد که پیش‌تر در ترجمه‌های دیگر ژاپنی موجود نبود.

دو شاگرد لافکادیو هرن یعنی بین اوئه‌دا و هاکوسون کوری‌یاگاوا که در خطابه‌های مشهور او درباره عمر خیام نیز حاضر بوده‌اند، بعدها در کسوت استاد نقش مهمی در آشنا ساختن شاگردان خود با رباعیات خیام ایفا کردند. دو تن از این شاگردان در سال‌های بعد دست به ترجمه رباعیات خیام به زبان ژاپنی زدند. نخستین آنان تاکه‌تومو سوفو^۳ بود. او در سال ۱۹۲۱ ترجمه خود از رباعیات خیام را منتشر کرد که شامل ۱۱۰ رباعی بود که از روی چاپ دوم برگردان فیتزجرالد به ژاپنی ترجمه شده بود. تاکه‌تومو در دانشگاه کیوتو^۴ ادبیات انگلیسی خوانده بود و از شاگردان بین اوئه‌دا بود. او تحصیلات خود را در دانشگاه بیبل و دانشگاه کلمبیای آمریکا تکمیل کرد و در سال ۱۹۲۰ به ژاپن بازگشت و پس از تدریس ادبیات انگلیسی در چند دانشگاه مختلف، نهایتاً استاد ادبیات انگلیسی در دانشگاه اوساکا^۵ شد.

علاوه بر تاکه‌تومو، یک فارغ‌التحصیل دیگر ادبیات انگلیسی دانشگاه کیوتو از شاگردان اوئه‌دا و کوری‌یاگاوا نیز دست به ترجمه رباعیات خیام زد که در دهه ۱۹۳۰ منتشر شد. او هوجین یانو^۶ استاد دانشگاه استانی کیوتو^۷ و دانشگاه تویو^۸ بود. هوجین که نزد اساتید خود با ترجمه‌های فیتزجرالد از رباعیات خیام آشنا شده بود، کتاب خود را با عنوان «مجموعه رباعیات ایران قدیم، عمر خیام»^۹ در سال ۱۹۳۸ منتشر ساخت.

۱. Justin Huntly McCarthy (۱۸۵۹-۱۹۳۶)

۲. 片野文吉 (Katano Fumikichi) (۱۸۸۴-۱۹۱۳)

۳. 竹友藻風 (Taketomo Sōfū) (۱۸۹۱-۱۹۵۴)

۴. 京都大学 (Kyōto daigaku)

۵. 大阪大学 (Ōsaka daigaku)

۶. 矢野峰人 (Yano Hōjin) (۱۸۹۳-۱۹۸۸)

۷. 京都府立 (Kyōto furitsu daigaku)

۸. 東洋大学 (Tōyō Daigaku)

۹. 『四行詩集古代波斯奧瑪開儼』 (yongyōshishū kodai perusha ōma kaiyamu)

پس از ورود به دوره شووا نخستین ترجمه جدیدی که از رباعیات خیام در ژاپن به بازار آمد کتاب «شعر کهن فارسی، مجموعه رباعیات»^۱ با ترجمه ریوهو هوری‌ئی^۲ بود که در ماه فوریه سال ۱۹۳۶ منتشر شد. کتاب هوری‌ئی که شامل ۱۰۰ رباعی بود از روی چاپ اول و چاپ چهارم برگردان فیتزجرالد به ژاپنی ترجمه شده بود. هوری‌ئی زبان انگلیسی می‌دانست و تحصیلات ناتمامی نیز در رشته‌های حقوق و کشاورزی در ژاپن و آمریکا داشت. او از سال ۱۹۳۲ به کشور کره رفت و در آنجا به فعالیت‌های کشاورزی پرداخت. اما مرگ همسر و دو فرزندش که یکی پس از دیگری رخ داد موجب افسردگی و پناه بردن او به الکل شد. او در همین دوران با ترجمه‌های فیتزجرالد از رباعیات خیام آشنا شد و نگاه خیام به زندگی و ناپایداری دنیا را بسیار آرامش‌بخش یافت.

هوری‌ئی ترجمه‌های پیشین رباعیات خیام به زبان ژاپنی، از جمله ترجمه تاکه‌تومو را نیز مطالعه کرده بود و نسبت به آن‌ها دیدگاهی انتقادی داشت. او همچنین با چند تن از مترجمان انگلیسی و ژاپنی آثار خیام نیز مراد و مکاتبه داشت. در یکی از این مرادوات، کتابی درباره اشعار نسبت داده شده به خیام که از آن او نیستند^۳ نوشته هنری برترام لیستر^۴ آمریکایی به دست‌اش رسید. هوری‌ئی تحت تأثیر این کتاب در سال ۱۹۳۸ ترجمه دیگری از رباعیات خیام را شامل ۱۰۱ رباعی با نام «شعر کهن فارسی، روایتی دیگر از رباعیات»^۵ منتشر ساخت. هوری‌ئی به دنبال آن بود که به جای ترجمه واژه به واژه، یا بیت به بیت، ترجمه‌ای از کلیت هر رباعی به دست دهد که جهان‌بینی شاعر در آن به درستی منتقل شده باشد. ترجمه‌های او را بسیار خلاقانه و تأثیرگذار ارزیابی کرده‌اند. اما ترجمه‌های هوری‌ئی از رباعیات خیام از جهت دیگری نیز مشهور و ماندگار شد.

اوسامو دازای^۶ از مشهورترین و مهم‌ترین نویسندگان ادبیات داستانی معاصر ژاپن در دهه ۱۹۴۰ با ترجمه‌های هوری‌ئی از رباعیات خیام آشنا شد و یازده رباعی از آن را در شاهکار خود رمان «زوال بشری»^۷ آورد. این داستان دازای، پس از رمان «قلب»^۸ نوشته ناتسومه

۱. 『波斯古詩四行詩集』 (perusha koshi yongyōshishū)

۲. 堀井梁歩 (Horie Ryōho) (۱۸۸۷-۱۹۳۷)

۳. The Apocryphal Rubaiyat, San Francisco: La Boheme Club, ۱۹۳۷

۴. Henry Bertram Lister (۱۸۶۹-?)

۵. 『波斯古詩異本留盃耶土』 (Perusha Koshi Ihon Rubaiyatto)

۶. 太宰治 (Dazai Osamu) (۱۹۰۹-۱۹۴۸)

۷. 『人間失格』 (Ningen Shikkaku)

۸. 『こころ』 (Kokoro)

سوسه‌کی^۱، پرفروش‌ترین رمان ژاپنی در کشور ژاپن شد. داستان «زوال بشری» از سه یادداشت تشکیل می‌شود که شخصیت اصلی آن یعنی یوزو اوبا^۲ از خود به جای گذاشته است. در یادداشت سوم، اوبا نقاشی‌هایی از آثار خود را برای مجلات ارسال می‌کند که در آن‌ها رباعیات خیام با ترجمه هوری‌ئی نوشته شده است. تا پیش از انتشار کتاب دازای، عمده افرادی را که در ژاپن با رباعیات خیام آشنا بودند علاقمندان ادبیات انگلیسی یا ایران‌شناسان تشکیل می‌دادند، اما کتاب «زوال بشری» موجب شد شهرت خیام از محدوده این قشرهای خاص فراتر رود و بسیاری از کتاب‌خوان‌های ژاپنی با نام خیام آشنا شوند و درباره او کنجکاو گردند.

یک سال پس از انتشار دومین کتاب هوری‌ئی (شعر کهن فارسی، روایتی دیگر از رباعیات) یعنی در سال ۱۹۳۹، ترجمه جدیدی از رباعیات خیام بر اساس برگردان فیتزجرالد در فاصله بین ماه‌های فوریه تا آوریل در مجله «کوگیتو»^۳ به چاپ رسید. مترجم این آثار ریو موری^۴ شاعر و پژوهشگر ادبیات انگلیسی و ادبیات تطبیقی بود. موری پس از فراغت از تحصیل از دانشگاه سلطنتی توکیو، ابتدا ترجمه فیتزجرالد از رباعیات خیام و سپس ترجمه‌های کان‌بارا به ژاپنی را مطالعه کرده بود و تصمیم گرفته بود ترجمه دیگری به زبان ژاپنی ادبی از رباعیات خیام به دست دهد. ترجمه موری از رباعیات در ماه ژوئن سال ۱۹۴۱ با عنوان «رباعیات، اشعار چهار بندی عمر خیام»^۵ در توکیو منتشر شد. این مجموعه شامل ۷۵ رباعی بود که از چاپ نخست کتاب فیتزجرالد به ژاپنی برگردانده شده بود. برخلاف ترجمه‌های ادبی پیشین از رباعیات خیام که سرشار از وام‌واژه‌های ثقیل چینی «کان‌گو»^۶ بودند، ترجمه موری در عین شیوایی و استواری، واژه‌های اصیل ژاپنی «واگو»^۷ بسیاری دارد. در همان سال که ترجمه موری از رباعیات عرضه شد، کن‌سوکه آکاگی^۸ شاعر، مترجم، ویراستار و تاریخ‌نگار اهل آئوموری^۹ نیز کتابی نوشت با عنوان «شاعران قدیم

۱. 夏目漱石 (Natsume Sōseki) (۱۸۶۷-۱۹۱۶)

۲. 大庭葉蔵 (Ōba Yōzō)

۳. 『コギト』 (Kogito) (from Latin: Cogito [ergo sum].)

۴. 森亮 (Mori Ryō) (۱۹۱۱-۱۹۹۴)

۵. 『ルバイヤット : オーマー・カイヤムの四行詩』 (rubaiyatto: ōmā kaiyamu-no yongyōshi)

۶. 漢語 (kango)

۷. 和語 (wago)

۸. 赤木健介 (Akagi Kensuke) (۱۹۰۷-۱۹۸۹)

۹. 青森 (Aomori)

مشرق‌زمین»^۱ و ۱۳ رباعی از خیام را که از روی برگردان فیتزجرالد به ژاپنی ترجمه کرده بود در آن گنجانده.

علاقه به رباعیات خیام و ترجمه‌های انگلیسی فیتزجرالد پس از جنگ جهانی دوم نیز در ژاپن فروکش نکرد و در دهه‌های بعد نیز بسیاری کوشیدند ظرافت‌ها و زیبایی‌های ترجمه فیتزجرالد را در زبان ژاپنی بازسازی کنند. یکی از کسانی که در این دوران طبع خود را در ترجمه رباعیات خیام آزمود تتسوئو ناگیری^۲ شاعر بود که در سال ۱۹۴۹ تعداد ۱۰۱ رباعی را از روی برگردان فیتزجرالد به ژاپنی ترجمه کرد. ناگیری در مقدمه این اثر گفته است در سال‌هایی که ژاپن درگیر جنگ خانمان‌سوز بوده است، او به ترجمه رباعیات اشتغال داشت. در نیمه دوم قرن بیستم، ژاپن صاحب ایران‌شناسان برجسته‌ای شده بود که به زبان فارسی مسلط بودند و پژوهش‌های ارزنده‌ای در حوزه ادب فارسی انجام دادند. برخی از این ایران‌شناسان دست به ترجمه رباعیات خیام به صورت بی‌واسطه از زبان فارسی زدند که در بخش بعد با آن‌ها آشنا خواهیم شد. اما شگفت آن است که علاقه به ترجمه‌های انگلیسی فیتزجرالد و تلاش برای برگرداندن آن‌ها از انگلیسی به ژاپنی هرگز در ژاپن رنگ نباخت و تا قرن بیست و یکم نیز دوام یافت.

در سال ۱۹۶۷ چوبو هاسه‌گاوا^۳ معلم زبان انگلیسی و شاعرهایکوسرا کتابی با عنوان «شرح رباعیات»^۴ منتشر کرد. او در این کتاب به شرح افکار خیام و مقایسه آن با عقاید تعدادی از نویسندگان و شاعران بزرگ جهان و ژاپن پرداخت. او در این اثر همچنین هفت واژه از کلیدواژه‌های پرکاربرد خیام را نیز شرح داد. هاسه‌گاوا در دوران تحصیل با نویسندگان بزرگی نظیر ریونوسوکه آکوتاگاوا^۵ و کان کیکوچی^۶ هم‌دوره بوده است.

در دهه هفتاد میلادی نیز ترجمه جدید دیگری از روی برگردان فیتزجرالد به زبان ژاپنی منتشر شد که مترجم آن شون‌ئیچی ته‌رائی^۷ بود. این اثر که در سال ۱۹۷۵ منتشر شده است ترجمه کامل چاپ چهارم کتاب فیتزجرالد یعنی شامل ۱۰۱ رباعی است. حدود یک دهه بعد،

۱. 『在りし日の東洋詩人たち』 (arishihi-no tōyō shijintachi)

۲. 奈切哲夫 (Nagiri Tetsuo)

۳. 長谷川朝暮 (Hasegawa Chōbo) (۱۸۹۱-?)

۴. 『留盃夜兔術義』 (rubaiyato engi)

۵. 芥川龍之介 (Akutagawa Ryūnosuke) (۱۸۹۲-۱۹۲۷)

۶. 菊池寛 (Kikuchi Kan) (۱۸۸۸-۱۹۴۸)

۷. 寺井俊一 (Terai Shun'ichi)

یعنی در سال ۱۹۸۴ نیز توشی‌هیکو اوگاتا^۱ استاد ادبیات آمریکا در دانشگاه کیوتو ترجمه دیگری بر اساس چاپ نخست کتاب فیتزجرالد منتشر ساخت. عنوان کتاب او «رباعیات، شعر پارس»^۲ بود. هر دو اثر یاد شده را انتشارات «آپولون‌شا»^۳ در کیوتو منتشر کرده است. در آخرین سال دهه هشتاد میلادی نیز توشی‌تاکا ئیدا^۴ استاد ادبیات انگلیسی در دانشگاه ریتسومی‌کان^۵ ترجمه‌ای از رباعیات خیام بر اساس برگردان فیتزجرالد با عنوان «رباعیات، اشعار چهاربندی عمر خیام»^۶ منتشر کرد که شامل ۷۵ رباعی بود. در اواسط دهه ۹۰ میلادی نیز ترجمه جدیدی از رباعیات خیام در ژاپن منتشر شد که «خوانش جدید رباعیات»^۷ نام داشت و مترجم آن تادانوری آکی‌کونی^۸ بود. و در نهایت، جدیدترین ترجمه از رباعیات خیام در ژاپن بر مبنای برگردان فیتزجرالد در سال ۲۰۱۱ منتشر شده است و مترجم آن هیساشی سایی^۹ استاد ادبیات انگلیسی دانشگاه علوم توکیو^{۱۰} است. این کتاب «رباعیات»^{۱۱} نام دارد.

ترجمه‌های انجام شده از زبان فارسی

آموزش رسمی زبان فارسی در ژاپن از سال ۱۹۲۵ و در مدرسه زبان‌های خارجی اوساکا^{۱۲} آغاز شده است. این مرکز آموزشی از سال ۱۹۴۹ دانشگاه مطالعات خارجی اوساکا^{۱۳} نام گرفت و از سال ۲۰۰۷ در دانشگاه اوساکا ادغام شد. در سال ۱۹۶۱ میلادی، برای نخستین بار رشته تحصیلی زبان و ادبیات فارسی در همین دانشگاه راه‌اندازی شد. در سال ۱۹۸۰ نیز دومین گروه آموزشی زبان فارسی در ژاپن در دانشگاه مطالعات خارجی توکیو^{۱۴} تأسیس شد. در حال حاضر، علاوه بر این دو دانشگاه، زبان فارسی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی دیگری

۱. 尾形敏彦 (Ogata Toshihiko) (۱۹۲۱-?)

۲. 『ルバイヤートペルシアの詩』 (rubaiyaato perushia-no shi)

۳. アポロン社 (Apolonsha)

۴. 井田俊隆 (Ida Toshitaka) (۱۹۴۳-)

۵. 立命館大学 (Ritsumeikan daigaku)

۶. 『ルバイヤート—オウマ・カイヤム四行詩集』 (rubaiyaato ouma kaiyamu yongyōshishū)

۷. 『新釈ルバイヤート』 (shinshaku rūbaiyāto)

۸. 秋国忠教 (Akikuni Tadanori) (۱۹۳۳-)

۹. 齋藤久 (Saitō Hisashi) (۱۹۴۰-)

۱۰. 東京理科大学 (Tōkyō rika daigaku)

۱۱. 『ルバイヤート』 (rubaiyāto)

۱۲. 大阪外国語学校 (Ōsaka gaikokugo gakkō)

۱۳. 大阪外国語大学 (Ōsaka gaikokugo daigaku)

۱۴. 東京外国語大学 (Tōkyō gaikokugo daigaku)

نظیر دانشگاه دایتوبون کا^۱، دانشگاه چوتو^۲ و دانشگاه توکیو نیز به‌عنوان درس اختیاری یا زبان دوم تدریس می‌شود.

این مراکز علمی تاکنون فارسی‌دانان و ایران‌شناسان بسیاری را تربیت کرده‌اند که به همت آنان در چند دهه گذشته، بسیاری از آثار ادبی کلاسیک و مدرن فارسی به شکل بی‌واسطه از زبان فارسی به زبان ژاپنی ترجمه شده است. اما پیش از آنان، نسل‌های نخست ایران‌شناسان ژاپنی تحصیل کرده اروپا، آمریکا و یا ایران بودند و اولین ترجمه‌های بی‌واسطه رباعیات خیام از زبان فارسی نیز در قرن بیستم به دست آنان انجام شده است.

نخستین ترجمه رباعیات خیام از زبان فارسی در ژاپن در سال ۱۹۲۰ منتشر شد. مترجم این اثر شیگه‌رو آراکی^۳ زبان‌شناس و ایران‌شناس اهل فوکوئی^۴ بود. آراکی در دانشگاه کالیفرنیا و دانشگاه کلمبیا در آمریکا زیر نظر اساتیدی چون ویلیامز جکسون^۵ و آبراهام یوهانان^۶ به مطالعه و پژوهش درباره زبان فارسی پرداخت. او را می‌توان نخستین ایران‌شناس ژاپنی نامید. آراکی پس از بازگشت به ژاپن در سال ۱۹۲۰ به تدریس زبان فارسی در دانشگاه سلطنتی توکیو پرداخت. او در مقدمه کتاب خود که شامل ۱۵۸ رباعی است، قالب رباعی را معرفی کرده است و همچنین درباره زندگی و افکار عمر خیام نیز توضیحاتی داده است.

دومین ترجمه ژاپنی رباعیات از زبان فارسی به دست ریوساکو اوگاوا^۷ انجام شده است. او گاوا پس از اتمام دبیرستان در سال ۱۹۲۹ در نوزده سالگی به منچوری چین رفت و در انجمن ژاپن-روسیه واقع در شهر هاربین منچوری به یادگیری زبان روسی پرداخت. چهار سال بعد در آزمون استخدامی وزارت خارجه ژاپن شرکت کرد و پذیرفته شد. مدتی بعد وزارت خارجه او را در کسوت دیپلمات به تهران فرستاد. حضور اوگاوا در تهران مقارن با حدود سال ۱۳۰۹ خورشیدی بود و او به گفته خود، بدون برق و آب لوله‌کشی روزهای سختی را در تهران گذراند. اما در مدت سه سالی که در تهران بود، سخت به یادگیری زبان فارسی همت گماشت. او بعدها چند سالی را نیز در سفارت ژاپن در افغانستان خدمت کرد.

۱. 大東文化大学 (Daitō bunka daigaku)

۲. 中央大学 (Chūō daigaku)

۳. 荒木茂 (Araki Shigeru) (۱۸۸۴-۱۹۳۲)

۴. 福井 (Fukui)

۵. Abraham Valentine Williams Jackson (۱۸۶۲-۱۹۳۷)

۶. Abraham Yohannan (۱۸۵۳-۱۹۲۵)

۷. 小川亮作 (Ogawa Ryōsaku) (۱۹۱۰-۱۹۵۱)

اوگاو با رباعیات خیام در تهران آشنا شد و شیفته جهان بینی آن شد و تصمیم به ترجمه آن گرفت. او این تصمیم را سال‌ها بعد زمانی که ژاپن درگیر جنگ جهانی دوم بود عملی کرد. رباعیات خیام با ترجمه اوگاو در سال ۱۹۴۹ در توکیو منتشر شد و به یکی از پرفروش‌ترین کتاب‌های شعر در ژاپن تبدیل شد. ترجمه اوگاو از رباعیات خیام تا پایان سال ۲۰۰۴ میلادی به چاپ شصت و چهارم رسید. این کتاب ۱۴۳ رباعی دارد و از روی نسخه خیام صادق هدایت ترجمه شده است.

ترجمه بعدی از رباعیات خیام از زبان فارسی به دست ای‌زو ساوا^۱ استاد زبان اردوی دانشگاه مطالعات خارجی اوساکا انجام شد. ساوا زبان فارسی نیز می‌دانست و در حوزه زبان‌های هند، پاکستان و ایران پژوهش می‌کرد و در سال ۱۹۵۱ نیز گلستان سعدی را به ژاپنی برگردانده بود. ساوا رباعیات را از روی نسخه چاپ کتابخانه فردوسی در تهران (۱۳۰۵) و نسخه‌ای از رباعیات که در کلکته چاپ شده بود ترجمه کرد. ترجمه او شامل ۱۲۱ رباعی است.

دو دهه بعد یعنی در سال ۱۹۸۴ این بار نوبت استادی از دانشگاه مطالعات خارجی توکیو بود تا رباعیات خیام را از زبان فارسی به ژاپنی ترجمه کند. تسونه‌ئو کورویاناگی^۲ از پیشگامان ایران‌شناسی و مطالعات زبان و ادبیات فارسی در ژاپن بود. وی از شاگردان ری‌ئیچی گامو^۳ اسلام‌شناس و ایران‌شناس در دانشگاه مطالعات خارجی توکیو بود. کورویاناگی تحصیلات خود را در دانشگاه تهران زیر نظر اساتیدی چون ذبیح‌الله صفا، محمد معین و پرویز ناتل خانلری تکمیل کرد و به استادی دانشگاه مطالعات خارجی توکیو رسید و از سال ۱۹۸۹ تا پایان عمر نیز به عنوان استاد بازنشسته در دانشگاه دای‌توبونکا فعالیت می‌کرد. کورویاناگی علاوه بر تألیف و ترجمه آثار متعددی در زمینه زبان، ادبیات و فرهنگ ایران و ترجمه بسیاری از شاهکارهای نظم و نثر فارسی به زبان ژاپنی، چندین فرهنگ لغت دوزبانه فارسی به ژاپنی و ژاپنی به فارسی نیز پدید آورده است (ر.ک. حسینی، ۱۳۹۵). کورویاناگی در ترجمه رباعیات خیام به یک نسخه واحد وفادار نبوده است و ۱۷۸ رباعی را از نسخه‌های مختلف چاپ داخل و خارج ایران انتخاب و ترجمه کرده است.

در سال ۲۰۰۳ ترجمه دیگری از رباعیات خیام در ژاپن توسط تامی‌ئو کانه‌کو^۴ منتشر شد. کانه‌کو استاد فلسفه و تاریخ است و آثار متعددی درباره تاریخ آسیای میانه و جنوب آسیا در کارنامه خود دارد. او در مقدمه کتاب خود ترجمه‌های ریوساکو اوگاو از رباعیات خیام را می‌ستاید و از این که اوگاو ترجمه‌های خود را به رباعیات نسخه صادق هدایت محدود کرد

۱. 沢英三 (Sawa Eizō) (۱۸۹۶-۱۹۷۸)

۲. 黒柳恒男 (Kuroyanagi Tsuneo) (۱۹۲۵-۲۰۱۴)

۳. 蒲生禮一 (Gamō Rei'ichi) (۱۹۰۱-۱۹۷۷)

۴. 金子民雄 (Kaneko Tamio) (۱۹۳۶-)

و به خاطر مرگ زودهنگام، امکان تصحیح و تکمیل ترجمه‌های خود را نیافت تأسف می‌خورد. کانه‌کو در کتاب خود برای تکمیل کار اوگاوا، ۹۲ رباعی را که در نسخه فروغی و غنی آمده اما در نسخه هدایت موجود نیست انتخاب و ترجمه کرده است. ترجمه او به صورت محدود در ۲۵۰ نسخه چاپ شده، اما برای فروش به بازار عرضه نشده است.

یک سال بعد یعنی در سال ۲۰۰۴ شون‌شین چین ۱ نویسنده سرشناس داستان‌های تاریخی و داستان‌های جنایی، ترجمه جدیدی از رباعیات خیام را منتشر کرد. چین که اصالت تایوانی داشت در شهر کوبه ۲ ژاپن متولد شده بود و در دانشگاه مطالعات خارجی اوساکا در رشته زبان فارسی و زبان هندی تحصیل کرده بود. چین پس از جنگ جهانی دوم، تابعیت کشور ژاپن را از دست داد و تابعیت چینی گرفت، اما در سال ۱۹۸۹ و پس از اعتراض به واقعه تیان‌آن‌من ۳ تابعیت چین را نیز از دست داد و مجدداً تابعیت ژاپن را کسب کرد.

او به خاطر داستان‌های جنایی و تاریخی‌اش برنده چندین جایزه معتبر از جمله جایزه ادوگاوا ران‌پو ۴ و جایزه نائوکی ۵ شد. چین در ترجمه رباعیات خیام از زبان فارسی از چند ترجمه انگلیسی نظیر ترجمه فیتزجرالد نیز کمک گرفته است. بر خلاف اغلب ترجمه‌های بی‌واسطه رباعیات از زبان فارسی که به زبان گفتاری نزدیک‌اند، ترجمه چین زبانی ادیبانه دارد. چین نیز در مقدمه کتاب خود، زیباترین ترجمه رباعیات خیام به زبان ژاپنی را از آن ریوساکو اوگاوا می‌داند.

و در نهایت، جدیدترین ترجمه از رباعیات خیام از زبان فارسی محصول کار امیکو اوکادا ۶ استاد بازنشسته دانشگاه مطالعات خارجی توکیو است. در بین مترجمان رباعیات خیام که در این نوشتار معرفی شدند اوکادا تنها بانوی مترجم است. او که متولد توکیو است در ژاپن در رشته زبان و ادبیات ژاپنی تحصیل کرده و مدتی در مدارس ژاپن معلم ادبیات بوده است. در ۳۱ سالگی به ایران آمده و در دانشگاه تهران در رشته زبان و ادبیات فارسی تحصیل کرده است. اوکادا نخستین فرد ژاپنی است که از دانشگاه تهران مدرک دکتری زبان و ادبیات فارسی گرفته است.

۱. 陳舜臣 (Chin Shunshin) (۱۹۲۴-۲۰۱۵)

۲. 神戸 (Kōbe)

۳. 天安門 (JP: Ten'anmon)

۴. 江戸川乱歩賞 (Edogawa Ranpo shō)

۵. 直木賞 (Naoki shō)

۶. 岡田恵美子 (Okada Emiko) (۱۹۳۲-)

اوکادا پس از بازگشت به ژاپن از سال ۱۹۶۷ به تدریس زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه مطالعات خارجی توکیو پرداخت و آثار متعددی از شاعران ایران نظیر نظامی، جامی، فردوسی و خیام را به زبان ژاپنی ترجمه کرد. ترجمه او از رباعیات شامل ۱۰۰ رباعی است که او از کتاب رباعیات خیام نسخه صادق هدایت انتخاب کرده است.

رویکردهای مترجمان ژاپنی در ترجمه رباعیات

همان‌طور در بخش نخست این نوشتار گفته شد، در ترجمه‌های متعددی که مترجمان ژاپنی از رباعیات خیام به دست داده‌اند، روش‌ها و رویکردهای مختلفی از ترجمه شعر را می‌توان دید. برخی تمایل به کهن‌گرایی^۱ و استفاده از واژه‌ها و تعبیرات قدیمی دارند و برخی زبان امروزی ژاپنی را به کار برده‌اند. برخی زبانی شاعرانه و ادیبانه دارند و برخی دیگر از زبان گفتاری استفاده کرده‌اند. برخی رباعیات را به نثر ترجمه کرده‌اند و برخی دیگر کوشیده‌اند با استفاده از امکانات زبان ژاپنی رباعیات را به نظم ترجمه کنند. برخی، اوزان شعر کلاسیک و شعر نوی ژاپنی را در ترجمه به کار برده‌اند و برخی دیگر تلاش کرده‌اند با رعایت تعداد هجاها و استفاده از قافیه به فرمی مشابه با رباعیات فارسی دست یابند.

در این بخش به معرفی چند نمونه مختلف از رویکردهای مترجمان رباعیات در ژاپن خواهیم پرداخت. اما پیش از ذکر مثال‌ها لازم است اندکی با ویژگی‌های فنی شعر کلاسیک ژاپنی آشنا شویم. اشعار کلاسیک ژاپنی، بدون قافیه ولی موزون هستند، اما وزن آن‌ها مانند شعر انگلیسی مبتنی بر توالی و توزیع هجاهای تکیه‌بر و بی‌تکیه، یا مانند شعر فارسی و عربی مبتنی بر توالی و توزیع هجاهای بلند و کوتاه نیست، بلکه آن‌چه در اشعار این زبان موسیقی ایجاد می‌کند، تعداد هجاهای بندهای آن است. یعنی همان‌گونه که فارسی‌زبان با شنیدن توالی خاصی از هجاهای بلند و کوتاه احساس می‌کند کلام موزون شنیده است، ژاپنی‌زبان نیز مثلاً با شنیدن بندهای متوالی پنج‌هجایی و هفت‌هجایی احساس می‌کند که با کلامی موزون و آهنگین روبرو است (حسینی، ۱۳۹۷: ۱۵۵).

مثلاً قالب شعری تان‌کا از پنج بند تشکیل می‌شود که این بندها به ترتیب، پنج، هفت، پنج، هفت و هفت هجا دارند. یا قالب‌هایکو، از سه بند تشکیل می‌شود که بند نخست آن پنج هجا، بند دوم هفت هجا و بند آخر نیز پنج هجا دارد. البته در برخی موارد، بندهای شعر می‌توانند چند هجا کمتر یا بیشتر از پنج و هفت داشته باشند که این موارد در قالب اختیارات شاعری پذیرفته می‌شود. از اواخر قرن نوزدهم جریان شعر نو^۲ در ژاپن آغاز شد که این نوع شعر با این که دارای وزن بود، اما در آن الگوی تعیین شده‌ای برای توزیع بندهای پنج و

۱. archaism

۲. 新体詩 (shintaiishi)

هفت هجایی وجود نداشت و شاعر بندهای پنج هجایی و هفت هجایی را با آزادی بیشتری به شکل دل‌خواه تکرار می‌کرد.

ذکر این نکته نیز اهمیت دارد که مقصود ما از هجا در اینجا، مفهوم سنتی آن در ادبیات ژاپن است که با مفهوم هجا در زبان‌شناسی مدرن اندکی تفاوت دارد. هجا در معنای سنتی ژاپنی، معادل مفهوم «مورا»^۱ در واج‌شناسی مدرن است. مورا به واحدهای آوایی‌ای می‌گویند که کشش یکسان دارند. بنا بر این تعریف، در زبان ژاپنی، هجاهای سنگین، یعنی هجاهایی که واکه مرکب دارند یا هجاهای دارای «پایانه»^۲ دو «مورا» محسوب می‌شوند. در حقیقت، در وزن شعر کلاسیک ژاپنی، موراها شمرده می‌شوند نه هجاها. مثلاً واژه ژاپنی «رونین» (*rōnin*) از دو هجا تشکیل شده (*rō.nin*)، ولی چهار مورا دارد (*ro.o.ni.n*). البته در این نوشتار، به پیروی از عرف، به جای مورا، همه‌جا اصطلاح متداول‌تر «هجا» را به کار برده‌ایم.

با این توضیحات، نخست به مقایسه یک ترجمه منظوم با یک ترجمه منثور از رباعیات خیام به زبان ژاپنی خواهیم پرداخت. مثال اول، نخستین رباعی ترجمه شده به زبان ژاپنی است که کان‌بارا (۱۹۰۸) آن را از روی ترجمه فیتزجرالد به نظم ترجمه کرده است.

گر دست دهد ز مغز گندم نانی
از می کدویی ز گوسفندی رانی
وانگه من و تو نشسته در ویرانی
عیشی بود آن نه حد هر سلطانی

در زیر، ترجمه فیتزجرالد از این رباعی را مشاهده می‌کنید. ترجمه فیتزجرالد در زبان انگلیسی موزون است و وزن «آیمبیک پنج پایه‌ای»^۳ دارد. یعنی هر سطر، از پنج پایه دو هجایی تشکیل شده که در هر پایه، هجای نخست ضعیف و هجای دوم قوی است. این وزن، وزن غالب اشعار شکسپیر است.

A Book of Verses underneath the Bough,
A Jug of Wine, a Loaf of Bread—and Thou

^۱. mora

^۲. coda

^۳. iambic pentameter

Beside me singing in the Wilderness—
Oh, Wilderness were Paradise enow!

همان‌طور که مشاهده می‌شود در انتهای سطرهای اول، دوم و چهارم از واژه‌های هم‌قافیه استفاده شده است. یکی دیگر از ویژگی‌های ترجمه فیتزجرالد استفاده از واژه‌های کهن و قدیمی و زبان شاعرانه و ادیبانه آن است. او همچنین تغییرات معنایی قابل ملاحظه‌ای در رباعی‌ها به وجود آورده است. مثلاً در نمونه بالا، «ران گوسفند» احتمالاً به خاطر آن که برای مخاطب انگلیسی دوران ویکتوریا خوشایندتر باشد، به «کتاب شعر» تبدیل شده است. همچنین، در ترجمه فیتزجرالد، معشوق شاعر در کنار او آواز نیز می‌خواند و مترجم «عیش سلطانی» را نیز به «بهشت» تبدیل کرده است. استفاده فیتزجرالد از یکی از اوزان مشهور شعر انگلیسی، بسیاری از مترجمان ژاپنی را نیز وا داشته است تا در ترجمه‌های خود، از اوزان شعر ژاپنی استفاده کنند. ترجمه آری‌آکه کان‌بارا از این رباعی به نقل از سوگی تا (۲۰۱۶) چنین است:

歌の一卷樹のもとに、
美酒の壺、糧のやま、さては汝が
いつも歌ひてありといへ、その砂原に、
そや、砂原もまたの天國

کان‌بارا در ترجمه خود، از وزن شعر نوی ژاپنی استفاده کرده است. یعنی رباعی را در ده بند ترجمه کرده است که این بندها به سبک اشعار موزون ژاپنی پنج یا هفت هجا دارند. او همان‌طور که در شعر نو مرسوم است، از الگویی واحد برای بندهای پنج و هفت هجایی استفاده نکرده است، اما خواننده ژاپنی‌زبان در مواجهه با این پنج هجاها و هفت هجاها، کلام را آهنگین و دارای موسیقی ادراک می‌کند. در زیر واج‌نگاشت ترجمه کان‌بارا را مشاهده می‌کنید که در آن، مرز بین هجاها با «.» مشخص شده‌اند و تعداد هجاهای هر بند در پایان آن در داخل کمان نشان داده شده‌اند.

u.ta.no. hi.to.ma.ki (7) / ko.no mo.to.ni (5)

u.ma.ki.no mo.ta.i (7) / ka.te.no. ya.ma (5) / sa.te.wa. mi.ma.shi.ga
(7)

i.tsu.mo. u.ta.i.te (7) / a.ri. to. i.e (5) / so.no. su.na.ha.ra.ni (7)

so.ya. su.na.ha.ra.mo (7) / ma.ta.no. te.n.go.ku (7)

ترجمه معکوس رباعی برگردان کان‌بارا به فارسی شباهت‌ها و تفاوت‌های کار او را با متن مبدأ نشان می‌دهد. همان‌گونه که روشن است، ترجمه او به متن واسطه (برگردان فیتزجرالد) بسیار نزدیک است. کان‌بارا نیز مانند فیتزجرالد از واژه‌های کهن مانند «motai» (سیو) و «mimashi» (ضمیر دوم شخص مفرد) استفاده کرده است. اما در ترجمه کان‌بارا اثری از قافیه نمی‌بینیم.

یک طومار شعر در زیر درخت
سوی ساکه (شراب) خوش طعم، انبوه غذا و همچنین تو
همیشه آواز بخوانی در آن بیابان
آه، بیابان هم بهشتی دیگر است

مشابه این رباعی را کاتانو (۱۹۱۴) از روی برگردان انگلیسی مک‌کارتی به ژاپنی ترجمه کرده است. البته متن رباعی مبدأ که در اختیار مک‌کارتی بوده است اندکی با رباعی پیشین تفاوت دارد:

گر دست دهد ز مغز گندم نانی
وز می دو منی ز گوسفندی رانی
با لاله‌رخ نشسته در ویرانی
عیشی بود این نه حد هر سلطانی

رباعی بالا را مک‌کارتی به نثر به زبان انگلیسی برگردانده است و در آن، بر خلاف ترجمه فیتزجرالد، از وزن و قافیه اثری نیست. اما در عوض، ترجمه انگلیسی مک‌کارتی به محتوای رباعی فارسی خیام بسیار نزدیک‌تر است و تغییرات اساسی در آن مشاهده نمی‌شود:

When the hand possesses a loaf of wheaten bread, two measures of wine, and a piece of flesh, when seated with tulip-cheeks in some lonely spot, behold such joy as is not given to sultans.

از آن‌جا که ترجمه مک‌کارتی به نثر بوده است، فومی‌کیچی کاتانو نیز آن را به نثر به زبان ژاپنی برگردانده است. نثر او البته ادیبانه و شاعرانه است و کهن‌گرایی نیز در آن دیده می‌شود. متن ژاپنی ترجمه کاتانو را به همراه واج‌نگاشت آن در زیر مشاهده می‌کنید:

手に小麦のパンの一塊と酒二合と魚を一片とを持ちたる時、
鬱金香色せる頬の少女と共に寂しき場所に坐したる時、見
よ、斯くの如き歡樂は凡ての王者にも與へられざるなり。
teni komugino panno hitokatamarito sake nigouto uowo ippentowo
mochitaru toki ukkonkou iroseru hono otometo tomoni sabishiki
bashoni za shitaru toki kakuno gotoki kanrakuwa subete no
oushanimo ataerarezaru nari.

ترجمه معکوس برگردان کاتانو به فارسی میزان بالای وفاداری او به ترجمه مک‌کارتی را نشان می‌دهد.

زمانی که تکه‌ای نان گندم، دو گو (واحد سنجش مایعات معادل حدود ۰,۱۸ لیتر) ساکه و قطعه‌ای ماهی در دست بگیرم و دخترکی با گونه‌ای به رنگ گل لاله به همراهم در جایی دلگیر نشسته باشد، بنگر که نظیر چنین لذتی به هیچ‌یک از شاهان اعطا نشده است.

یکی از نکات جالب توجه در ترجمه کاتانو استفاده از واحد قدیمی سنجش حجم در ژاپن (گو) و دیگری استفاده از «ماهی» به جای «گوشت گوسفند» است. این احتمال وجود دارد که کاتانو با استفاده از صافی فرهنگی^۱ معادلی به کار برده است که برای مخاطب ژاپنی زبان ملموس تر باشد. اما سوگی تا (۲۰۱۷) معتقد است کاتانو واژه «flesh» به معنای «گوشت» را در ترجمه مک‌کارتی به اشتباه «fish» خوانده است. در مثال بعد، رباعی دیگری از خیام را خواهیم دید که کاکای سه (۱۹۱۰) از روی ترجمه فیتزجرالد به ژاپنی برگردانده است.

چون عمر همی‌رود چه بغداد و چه بلخ
پیمانه چو پر شود چه شیرین و چه تلخ
می‌خور که پس از من و تو این ماه بسی
از سلخ به غره آید از غره به سلخ

در این رباعی نیز فیتزجرالد تغییرات محتوایی اساسی ایجاد کرده است. نخست «بغداد» و «بلخ» به «نیشابور» و «بابل» تبدیل شده‌اند. همچنین، سیر مداوم ماه از هلال به قرص کامل که استعاره از گذر زمان است، به تراویدن قطره‌قطره شراب و ریختن یک‌به‌یک برگ‌ها از درخت تبدیل شده است:

Whether at Naishapur or Babylon,
Whether the Cup with sweet or bitter run,
The Wine of Life keeps oozing drop by drop,
The Leaves of Life keep falling one by one.

هیکوزو کاکای سه این ترجمه منظوم فیتزجرالد را به نظم ژاپنی برگردانده است. البته ترجمه منظوم او با ترجمه منظوم کان‌بارا که پیش‌تر دیدیم تفاوت دارد. بر خلاف کان‌بارا که وزن یکسان و ثابتی برای رباعی‌ها در نظر نگرفته بود، کاکای سه هر رباعی را در چهار سطر دوبندی ترجمه کرده است که در آن، بند نخست هفت و بند دوم پنج هجا دارد. پیامد منفی این انتخاب آن بوده که گزینه‌های او در معادل‌یابی بسیار محدود شده است و امکان استفاده از واژه‌هایی که تعداد هجاهای آن‌ها در این وزن نمی‌گنجد از او سلب شده است. اما پیامد

^۱. cultural filter

مثبت این انتخاب آن بوده است که ترجمه‌های او بسیار خوش‌آهنگ است و به راحتی در خاطر می‌ماند. او برگردان فیتزجرالد را چنین ترجمه کرده است:

ないしやふうるに	ばびろんに
あまきにながきに	かまひなく
いのちのさけは	ながれゆく
しづくしづくに	たえまなく

کاکای سه همان‌طور که در بخش ۲-۲ این نوشتار گفته شد، رباعیات را با حروف هجانگار هیراگانا نوشته است. بنابراین، برای شمردن هجاها در ترجمه او کافی است تعداد حروف هر سطر از ترجمه او را بشماریم. واج‌نگاشت ترجمه ژاپنی او را نیز در ادامه می‌بینید. همان‌طور که مشاهده می‌شود تعداد هجاهای بند نخست سطر دوم هشت هجا است که در وزن شعر ژاپنی این تخطی از قاعده در چارچوب اختیارات شاعری مجاز است.

na.i.sha.pu.u.ru.ni (7) ba.bi.ro.n.ni (5)
 a.ma.ki.ni. ni.ga.ki.ni (8) ka.ma.i.na.ku (5)
 i.no.chi.no. sa.ke.wa (7) na.ga.re.yu.ku (5)
 shi.zu.ku. shi.zu.ku.ni (7) ta.e.ma.na.ku (5)

محدودیتی که کاکای سه به دلیل استفاده از این وزن در انتخاب واژه‌ها داشته است، موجب شده است ترجمه او تفاوت‌های زیادی با متن مبدأ داشته باشد. مقایسه ترجمه معکوس برگردان او با متن انگلیسی نشان می‌دهد که برخی عناصر موجود در ترجمه انگلیسی در برگردان ژاپنی او وجود ندارد و ترجمه کاکای سه، در حقیقت، شکل ساده شده ترجمه انگلیسی فیتزجرالد است.

در نیشابور	در بابل
تلخ یا شیرین	فرقی ندارد
ساکه عمر	جاری می‌شود و می‌رود
قطره قطره	بی‌وقفه

حال به ترجمه دیگری از همین رباعی که به شکل بی‌واسطه از زبان فارسی به ژاپنی برگردانده شده است می‌پردازیم. مترجم این اثر اوگاوا (۱۹۴۸) است که بسیاری ترجمه او را زیباترین ترجمه رباعیات خیام به ژاپنی دانسته‌اند. اوگاوا در ترجمه رباعیات از کلام موزون استفاده است. البته او آزادی بیشتری برای خود در نظر گرفته است و خود را ملزم به رعایت

وزن پنج هجا و هفت هجا در همه جا ندیده است. اما استفاده به جا از بندهای پنج و هفت هجایی موجب شده است که ترجمه او به گوش مخاطب ژاپنی زبان موزون و آهنگین و گوش نواز بیاید.

バグダードでも、バルクでも、命はつきる。
酒が甘かろうと、苦かろうと、盃は満ちる。
たのしむがいい、おれと君と立ち去ってからも、
月は無限に朔望をかけめぐる！

با نگاهی به واج‌نگاشت این ترجمه می‌توانیم مشاهده کنیم که اوگاوا با آوردن واژه‌های هم‌قافیه «tsukuru»، «michiru» و «kakemeguru» در انتهای سطرهای اول، دوم و چهارم کوشیده است به فرمی مانند رباعی فارسی دست یابد. در ترجمه برخی رباعی‌های دیگر، اوگاوا حتی تلاش کرده است با آوردن حدود ۱۳ هجا در هر سطر (مصراع) شباهت بیشتری با قالب رباعی ایجاد کند.

bagudaado demo (7) / baruku demo (5) / inochiwa tsukuru (7)
sakega amakarouto (9) / nigakarouto (6) / sakazukiwa michiru (8)
tanoshimuga ii (7) / oreto kimito (6) / tachisatte karamo (8)
tsukiwa mugenni (7) / sakubouwo (5) / kakemeguru (5)

ترجمه معکوس برگردان اوگاوا به فارسی نیز نشان می‌دهد که کار او در مقایسه با ترجمه‌هایی که پیش‌تر دیدیم به متن اصلی فارسی بسیار نزدیک‌تر است که این مسأله با توجه به بی‌واسطه بودن این ترجمه دور از انتظار نیست. البته تفاوت‌های ظریف اندکی بین ترجمه اوگاوا با متن اصلی نیز وجود دارد.

چه در بغداد چه در بلخ زندگی تمام خواهد شد
ساکه چه شیرین باشد چه تلخ باشد پیمان‌ها پر خواهد شد
خوب است لذت ببریم، وقتی که من و تو درگذشتیم هم
ماه بی‌نهایت بین قرص و هلال خواهد شتافت

آخرین ترجمه‌ای که بررسی می‌کنیم جدیدترین ترجمه بی‌واسطه رباعیات خیام به زبان ژاپنی یعنی ترجمه اوکاوا (۲۰۰۹) است. امیکو اوکاوا همان رباعی خیام را مصرع به مصرع به نثری نزدیک به زبان گفتاری اما بسیار وفادارانه ترجمه کرده است. همان‌طور که در واج‌نگاشت ترجمه رباعی مشخص است، در ترجمه اوکاوا از وزن و قافیه اثری نیست. اوکاوا حتی به تساوی نسبی طول سطرها (مصراع‌ها) نیز اهمیتی نداده است.

命がつきるとき、そこがバグダードでもバルフでも変わりはない。

酒盃が満ちるなら、酒は甘くとも苦くともよい。
酒をのめ。われらが立ち去ってからも、
月は無限に満ちては虧け、また満ちるのだから。

inochiga tsukiru toki sokoga bagudaado demo barufu demo
kawariwa nai.

shuhaiga michiru nara sakewa amakutomo nigakutomo yoi.
sakewo nome. wareraga tachisatte karamu,
tsukiwa mugenni michitewa kake mata michiruno dakara.

اما ترجمه معکوس برگردان اوکادا نشان می‌دهد که ترجمه او از دقت بسیار بالایی برخوردار است. از عناصر معنایی متن تقریباً چیزی حذف نشده و چیزی هم به آن اضافه نشده است. ترتیب ارائه اطلاعات در ساخت اطلاعاتی جملات مشابه رباعی اصلی در زبان فارسی است و معادل‌گزینی‌ها نیز با دقت بالایی انجام شده است.

وقتی عمر تمام می‌شود، چه در بغداد و چه در بلخ فرقی ندارد
وقتی پیمان‌ها پر شود ساکه چه شیرین چه تلخ فرقی ندارد
ساکه بنوش. بعد از درگذشت ما نیز
ماه بی‌نهایت قرص، هلال و دوباره قرص خواهد شد

به طور خلاصه از میان دو ترجمه بی‌واسطه اوگاوا و اوکادا، ترجمه موزون و شاعرانه اوگاوا احتمالاً برای مخاطب ژاپنی‌زبان گوش‌نوازتر است، اما ترجمه اوکادا به اصل فارسی نزدیک‌تر است. نمونه‌هایی که در این بخش از ترجمه‌های رباعیات خیام به زبان ژاپنی دیدیم از آثار پنج تن از مترجمان رباعیات انتخاب شده بود. بررسی جامع‌تر و دقیق‌تر ترجمه‌های بیشتری از رباعیات نیاز به مجالی دیگر دارد و در مطالعات آینده باید به آن پرداخته شود.
پی‌نوشت:

از دوست گران‌قدرم دکتر بهنام جاهدزاده استاد زبان فارسی دانشگاه اوساکا که من را در یافتن تعدادی از ترجمه‌های ژاپنی رباعیات یاری کردند سپاس‌گزارم.

منابع و مطالعات:

حسینی، سیدآیت (۱۳۹۵). بررسی و نقد «فرهنگ یک‌جلدی فارسی به ژاپنی و ژاپنی به فارسی معاصر». پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۱۶(۴۱)، ۳۱-۱.

حسینی، سیدآیت (۱۳۹۷). «وابی و سابی» کلیدهایی برای فهم هنر و ادبیات ژاپن. تهران: انتشارات پرند.
رجب‌زاده، هاشم (۱۳۷۳). خیام‌شناسی در ژاپن. کلک (۴۹ و ۵۰)، ۷۹-۹۹.

Sugita, Hideaki (۲۰۱۶). Meiji Nihon-no Rubaiyāto [Rubaiyat in Meiji Period Japan]. *Odysseus (Bulletin of the Department of Area Studies, Graduate School of Arts and Sciences, The University of Tokyo)* (20), ۱-۳۷.

Sugita, Hideaki (۲۰۱۷). Taishō Nihon-no Rubaiyāto [Rubaiyat in Taishō Period Japan]. *Odysseus (Bulletin of the Department of Area Studies, Graduate School of Arts and Sciences, The University of Tokyo)* (21), ۱-۳۷.

Sugita, Hideaki (۲۰۱۹). Shōwa Nihon-no Rubaiyāto [Rubaiyat in Shōwa Period Japan]. *Odysseus (Bulletin of the Department of Area Studies, Graduate School of Arts and Sciences, The University of Tokyo)* (23), ۱-۳۶.

کتاب‌شناسی ترجمه‌های ژاپنی رباعیات خیام:

蒲原有明訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۰۸) 『有明集』 易風社.
蠣瀬彦蔵訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۱۰) 『おまあかいはむ四行歌百句』 Clark University.

小林愛雄訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۱۲) 『近代詞華集』 春陽堂.

片野文吉訳 (McCarthy 訳) (۱۹۱۴) 『ルバイヤット』 開文館.
荒木茂訳 (۱۹۲۰) 「オマル・ハヤム「四行詩」(ルバイヤート)全訳」 『中央公論』 ۱-۴۳.

竹友藻風訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۲۱) 『アルス泰西名詩選ルバイヤット』 アルス.

矢野峰人訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۳۵) 『四行詩集古代波斯奧瑪開儼』 三省堂.

堀井梁歩訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۳۶) 『波斯古詩四行詩集』 京畿道.

堀井梁歩訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۳۸) 『波斯古詩異本留盃』 南北書園.

森亮訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۴۱) 『ルバイヤット: オーマー・カイヤムの四行詩』 新ぐろりあ叢書.

赤木健介訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۴۱) 『在りし日の東洋詩人たち』 白揚社.

小川亮作訳 (۱۹۴۸) 『ルバイヤート』 岩波文庫.

奈切哲夫訳 (Fitzgerald 訳) (۱۹۴۹) 『ルバイヤット』 蒼樹社.

沢英三訳 (۱۹۶۰) 『世界名詩集大成 ⅱ 東洋』 平凡社.

- 長谷川朝暮訳 (Fitzgerald 訳) (1967) 『留盃夜兔衍義』 吾妻書房.
- 寺井俊一訳 (Fitzgerald 訳) (1970) 『ルバイヤット』 アポロン社.
- 黒柳恒男訳 (1983) 『ルバーイヤート』 大学書林.
- 尾形敏彦訳 (Fitzgerald 訳) (1984) 『ルバイヤート—ペルシアの詩』 アポロン社.
- 井田俊隆訳 (Fitzgerald 訳) (1989) 『ルバイヤート—オウマ・カイヤム四行詩集』 南雲堂.
- 秋国忠教訳 (Fitzgerald 訳) (1996) 『新釈ルバイヤート』 開拓社.
- 金子民雄訳 (2003) 『ルバイヤート』 胡桃書房.
- 陳舜臣訳 (2004) 『ルバイヤート』 集英社.
- 岡田恵美子訳 (2009) 『ルバーイヤート』 平凡社ライブラリー.
- 斎藤久訳 (Fitzgerald 訳) (2011) 『ルバイヤート』 朝日出

